

Олександр БОЙЧЕНКО

СИЛА СМАКУ

2008 рік був офіційно проголошений у Польщі роком Збігнева Герберта (1924-1998). Приємно, що вшанувати пам'ять одного з найвидатніших європейських поетів ХХ століття, який народився і перших двадцять років прожив у Львові, цього разу спромоглася й Україна. Тобто з віршами Герберта український читач уже мав змогу ознайомитися раніше завдяки кільком антологіям та, передусім, збірці «Вибрані поезії» у перекладах Віктора Дмитрука. Тепер черга дійшла і до мистецтвознавчої есеїстики поета: тритомник «Варвар у саду», «Лабіринт біля моря» і «Натюрморт із вудилом» у перекладі давнього дослідника і популяризатора Герберта Андрія Павлишина вийшов друком у київському видавництві «Дух і Літера».

Про есеїстику за хвилю, а для початку кілька слів про особисте. Якось у Варшаві я взяв участь у певній радіопередачі. Пані ведуча попередила, що ми серед іншого будемо говорити про Збігнева Герберта. Я, звісно, почав відмовлятися, мотивуючи тим, що навіть в Україні, не кажучи про Польщу, можна знайти значно більших гербертознавців за мене, який гербертознавцем взагалі не є. «Не хвилюйтеся, – сказала пані Йоана, – я знаю, що роблю».

Як з'ясувалося, радіо має у своєму архіві розмову з Гербертом, записану незадовго до смерті поета. Вимучений астмою Герберт говорив дуже важко, але не втрачав сарказму і категоричності суджень. Вихований у багатонаціональному середовищі (серед його предків траплялися не лише поляки, а й, наприклад, англійці та вірмени), Герберт дуже критично висловлювався про Варшаву, називаючи її всесвітньою чорною дірою, яку треба продати для окультурення Данії, і заявляв, що не існує ніякого чистого, «стовідсоткового поляка», а якщо такий, не дай Боже, і зустрінеться, то обов'язково виявиться стовідсотковим ідіотом.

А тепер увага: Збігнев Герберт, який цілеспрямовано об'їздив уздовж і впоперек Грецію, Італію, Францію, Англію, Шотландію, Австрію, Німеччину, Голландію, Ізраїль і США, автор сотень сторінок, присвячених культурі й мистецтву – від печерних малюнків, через античну класику і західноєвропейську готику, до золотого віку голландського живопису (власне, все це й увійшло до згаданого тритомника) – так от, Збігнев Герберт «останньою Олександрією Європи» і зразком полікультурного міста назвав у своєму передсмертному інтерв'ю мої Чернівці. Незавжди тепер здогадатися, за які «заслуги» я потрапив тоді на радіо: просто як чернівчанину ведуча запропонувала мені підтвердити або спростувати слова поета. А треба сказати, що на відміну від мене, Герберт у Чернівцях ніколи не бував. Знаючи це, але й пам'ятаючи про складний характер і безкомпромісність постави поета, я вирішив не прибріхувати, тому хвалив переважно чернівецьку архітектуру і рослинність, натомість розмови про нинішню фауну столиці Буковини всіляко уникав.

Щодо безкомпромісності. Герберт увійшов у літературу відносно пізно, видавши першу збірку «Струна світла» щойно у 1956 році. І не тому, що пізно почав писати, а тому, що не хотів друкуватися, підлаштовуючись під вимоги соцреалізму. Відповідно, поки його марнославніші «колеги по перу» калялися в буржуазних гріхах і вчилися правильно змальовувати життя нової Польщі, Герберт студіював економіку і юриспруденцію, вчителював у початковій школі, укладав бібліотечні картотеки, працював асистентом в управлінні «Торфпроєкту» і т. ін.

На його щастя, невдовзі після смерті Сталіна у Польщі з'явилася можливість публікуватися у не залежних від лінії партії (а отже, й практично безгонорарних) виданнях. У принципі, польські (і не лише польські) митці тих часів мали на вибір три основні варіанти поведінки: погодитися на дружбу з новою владою і купатися в матеріальних благах; плюнути новій владі в морду і виїхати; нарешті, мабуть, найважчий варіант – не емігрувати, але й не ставати співцем соціалістичної дійсності. Саме це вибрав Герберт, чим надовго прирік себе на дослівно голодне існування, але й на роль «голосу польського сумління». Усі наступні збірки, особливо «Пан Cogito» (1974) та

«Рапорт з обложеного міста» (1983), лише підсилювали його статус морального авторитета нації.

Як свідчать розсекречені нині архіви польської служби безпеки, «літературознавці у цивільному» не раз намагалися схилити Герберта до співпраці. Герберт у відповідь пропонував їм пописати замість нього вірші: як уже співпраця, то співпраця. І що характерно: навіть отримуючи такі знущальні відмови, влада все одно видавала поетові закордонний паспорт, не бажаючи виносити домашні скандали на міжнародний рівень. Певно, на відміну від наших холоуїв Кремля, польські комуністи все-таки передовсім були польськими, а вже потім комуністами. Можливістю надовго виїжджати до Західної Європи й Америки якоюсь мірою і пояснюється той факт, що Герберт не хотів покидати батьківщину назавжди. Своєю чергою наслідком цих поїздок і стали есеїстичні збірки, які ми сьогодні можемо прочитати українською мовою.

Назва першого тому – «Варвар у саду» – символічно визначає загальну ідею всієї есеїстики Герберта: бути східноєвропейцем означає від народження бути варваром у саду світової культури. Водночас ця назва не позбавлена й іронії, адже усвідомлення свого варварства – це вже перший крок на шляху його подолання. Герберт цих кроків зробив так багато, що в підсумку – з погляду володіння культурними традиціями минулого – залишив далеко позаду майже всіх поетів другої половини ХХ століття і перетворився з «варвара» на дбайливого садівника. Як у віршах, так і в есеях Герберта Афіни і Троя, Парфенон і готичні кафедральні собори, грецькі боги і римські імператори, італійські фрески і голландські натюрморти не лише відіграють роль «культурологічних кодів», а й стають об'єктами найживішого контакту. Розповідаючи нам про вершини живопису й архітектури, Герберт щасливо уникає поширених дилетантських крайнощів: він не вклякає істерично перед шедеврами, але й не дозволяє собі хамського панібратства щодо них. Ретельно перевірена інформація з історії та теорії мистецтва переплітається в його книгах з апокрифічними життєписами та безпосередніми, у хорошому розумінні поетичними враженнями від побаченого на власні очі.

Окрім класично врівноважених «екфразисів» улюблених творів мистецтва та розповідей про їх авторів (найулюбленіший – П'єтро

дела Франческа), особливо смачними у Герберта є різноманітні «відступи». Чи знаєте ви, наприклад, як видобувався і транспортувався камінь на будівництво неперевершених французьких кафедральних соборів? І який зв'язок існує між повіткою для майстрів та масонськими ложами? І з якого дива непрактичний аскет Спіноза після смерті батька раптом почав судитися з сестрою Ребекою за кожен дірявий баняк? І як тюльпаноманія мало не довела голландську економіку до стану української? І чому Зигмунд Фройд, побачивши на старості літ афінський Акрополь, пережив гостре відчуття вини? Я, зізнаюся, до читання Гербертової есеїстики не знав.

Загалом, у читача після цього тритомника залишається відчуття дивовижної етично-естетичної цілісності. І це, ясна річ, не випадково: життя, позбавлене естетичного виміру, було для Герберта такою ж нісенітницею, як і позбавлене морального імперативу мистецтво (у хрестоматійному нині вірші поет щиро зізнавався, що прийняти огидну польську соціалістичну дійсність йому не дозволила перш за все «сила смаку»). Показово, що Герберт, який замолоду пережив невдалий досвід боротьби за вільну Польщу у лавах Армії Крайової, згодом у своїх історичних екскурсах завжди стає на бік тих, хто програв – будуть це етруски, альбігойці, тамплієри чи окремі митці (наприклад, Торентіус), витіснені з підручників більш успішними конкурентами.

Світоглядно Герберта можна назвати стоїком: у часи, коли батьківщина занурюється у нове політичне варварство, а європейська література хором говорить про абсурдність світу і безглуздість людського існування, він до кінця тримає оборону в обложеної фортеці класичного мистецтва. «Будь вірним», – заповідав ліричний герой поета пан Cogito. Неважко бути вірним у передчутті перемоги. І тільки нечисленним культурним героям вдається зберігати вірність своїм принципам перед лицем неминучої поразки.